

PROBLÉMY A PERSPEKTÍVY FEMINISTICKÉHO VÝSKUMU

Rozhovor s Hertou Nagl-Docekal

Prof. Dr. Herta Nagl-Docekal (1944): *profesorka na Inštitúte filozofie Viedenskej univerzity, členka Rakúskej akadémie vied. Ťažiskové oblasti výskumu: feministická filozofia, filozofia dejín, filozofia práva, filozofia náboženstva. V slovenskom a českom preklade vyšli tieto autorkine diela: Ženská estetika alebo „utópia zvláštneho“? In: Nagl-Docekalová, H. – Weisshauptová, B. – Fox-Kellerová, E. – Cidrová, L. (eds.): Štyri pohľady do feministickej filozofie. Bratislava: Archa 1994; Existuje morálna diferenciacia rodov? In: Aspekt, 1995, č. 2 – 3, Bratislava; Ako možno byť demokratom bez feministickej orientácie? In: Rozhovory Aspektu z rokov 1993 – 1998. Bratislava: Aspekt 1998; Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektívy. Praha: Sociologické nakladateľství SLON 2007.*

V súčasnosti sa v odborných kruhoch a v akademickom prostredí veľa diskutuje o „post-feministickom období“. Mohli by ste bližšie vysvetliť, v akých významoch sa pojmom „post-feministický“ používa? Aké je vaše stanovisko k používaniu pojmu „feministický“?

Pojem „post-feministický“ sa používa dvojakým spôsobom: možno rozlíšiť jeho „interné“ a „externé“ používanie. V prvom prípade súvisí so striedaním generácií v rámci interdisciplinárneho diskurzu o rozmanitom znevýhodňovaní žien. Mladšie výskumníčky sa okrem iného usilujú zdôrazniť inovačné aspekty svojich prác tým, že ich označujú za „post-feministické“. Výraz „feministický“ tak ohraničujú na teórie vytvorené v 70. a 80. rokoch minulého storočia, ktoré možno dnes v niektorých ohľadoch skutočne pokladať za prekonané, pretože metodologické nástroje a analytické kategórie sa medzičasom rozvinuli. Základný zámer – zviditeľniť rozmanité formy rodovo-hierarchických štruktúr a načrtnúť alternatívne, symetrické formy spolunažívania – je však stále ten istý, je a bude stále aktuálny, pokiaľ sa podmienky vo verejnej aj v privátnej sfére vyznačujú diskrimináciou.

„Externé“ používanie pojmu „post-feministický“ súvisí s diametrálne protikladným zámerom; nachádzame ho vo vyjadreniach odporcov angažovanosti sa za rodovo spravodlivé podmienky. Tí vyhlasujú, že doba odporu proti rodovo-hierarchickým štruktúram pominula a ženy sa celkom rady vracajú k tradičným formám „ženskej identity“. Výraz „feministický“ sa tu používa komprehenzívne – v pejoratívnom zmysle: odmietajú sa všetky fázy a formy spochybňovania tradičných rodových poriadkov. Aby bolo možné čeliť tomuto rozsiahlemu odmietnutiu, je nevyhnutné zdôrazňovať základný zámer, ktorý spája rozmanité koncepcie prekonávania diskriminácie, rozvíjané od začiatku 70. rokov. Preto pojem „feministický“ používam vo svojich publikáciách ako široký „umbrella term“, pod ktorý možno tieto rozmanité podnety zahrnúť.

Žijeme v dobe globalizácie, ktorá prináša rôzne problémy. Ako vnímate vzťah globalizácie a feminizmu? Aké miesto, aké úlohy mu v globalizovanom svete pripisujete? Aké

výsledky doteraz priniesol feministický výskum, a to tak z hľadiska rodovo diferencovaných dôsledkov globalizačných procesov, ako aj v oblasti možných riešení problémov?

Výraz „globalizácia“ sa dnes používa v rôznych významoch. Na jednej strane má čisto ekonomický význam a označuje prebiehajúce procesy zosieťovania určované neoliberálnymi princípmi. Na strane druhej jestvuje aj široký význam tohto pojmu, ktorý zahŕňa aj zintenzívnené celosvetové prepojenia v oblastiach vedy, umenia a kultúry. V súlade s tým potom treba aj z feministickej perspektívy akcentovať rôzne momenty. V každom prípade treba konštatovať, že feministický uhol pohľadu nevedie k postoju, ktorý by bol vo vzťahu ku globalizácii paušálne nepriateľský. Feministický výskum však od počiatku zviditeľňuje, aké negatívne dôsledky má na život žien neoliberálne usporiadané svetové hospodárstvo, k akým dôsledkom vedú niektoré politické a ekonomické rozhodnutia. Isté je, že mnohé z nich prispievajú v celoplanetárnom rámci k posilňovaniu rôznych asymetrií. Z hľadiska feministických záujmov nemožno opomenúť napríklad intenzívnu feminizáciu chudoby, ako aj vznik nových foriem diskriminácie žien.

Ďalšou témou feministického výskumu je strata významu národného štátu a povaha, resp. pôsobenie rôznych nadnárodných aktérov. Pritom sa okrem iného ukazuje, že pracovnoprávne zákony zrovnoprávnenia – v niektorých štátoch často namáhavo vybojované – sa v dôsledku „premiestňovania“ výroby veľmi často obchádzajú.

Na druhej strane treba z hľadiska širokého významu výrazu „globalizácia“ zdôrazniť, že sám feministický výskum je už desaťročia medzinárodne zosieťovaný. V tom spočíva jeho hlavný potenciál: Vypracované analytické kategórie dnes umožňujú rýchlo tematizovať každé zhoršovanie situácie žien; okrem toho v koncepciách, ako sú „empowerment“ či „paritná participácia“, už boli vypracované teoretické základy umožňujúce argumentačne podložiť politické úsilie o implementáciu princípu rodovej spravodlivosti.

Možno podľa vás vo feministickej etike, v ktorej vládnu živé a často aj veľmi polemické diskusie, sformulovať hlavnú myšlienku, ktorá prechádza naprieč rôznymi perspektívami a koncepciami? Akým spôsobom a prečo sa problémy a otázky artikulované vo feministickej etike týkajú celej spoločnosti a všetkých ľudí?

Hlavným cieľom feministickej etiky, ako som bližšie objasnila vo svojej štúdii k tejto téme,¹ je filozofickými metódami preukázať, že ženy majú takisto ako muži nárok na to, aby sa bez obmedzení rešpektovala ich ľudská dôstojnosť. Rozmanité formy znevýhodňovania a nadvlády, ako aj rozšírené násilie páchané na ženách majú spoločnú základnú črtu: odopierajú ženám ich plné uznanie ako autonómnych osôb. V súlade s tým k podstatným výsledkom feministickej etiky patrí zdôraznenie, že pri kritickej konfrontácii s tradičnými rodovými vzťahmi ide predovšetkým o odhalenie *morálneho* deficitu, ktorý je *celospoločenským* problémom; nejde teda o akýsi „boj medzi rodmi“, ako nám to veľmi radi podsúvajú odporcovia feministickej kritiky.

Aj vo vzťahu k novým formám diskriminácie – napríklad k tým, ktoré sú výsled-

¹ Jenseits der Geschlechtermoral. Eine Einführung. In: Herta Nagl-Docekal und Herlinde Pauer-Studer (Hg.): *Jenseits der Geschlechtermoral*. Frankfurt am Main 1993, S. 7 – 32; angl.: *Feminist Ethics: How It Could Benefit from Kant's Moral Philosophy*. In: Robin May Schott (Ed.): *Feminist Interpretations of Immanuel Kant*. Pennsylvania: University Park 1977, pp. 101 – 124.

kom neoliberalnej globalizácie – platí, že treba poukazovať na ich nezlučiteľnosť so základnými princípmi morálky.

Ďalej treba brať do úvahy, že aj idea moderného štátu – s jeho hlavnou myšlienkou štátoobčianskeho sebaurčenia – sa zakladá na morálnom princípe uznania ľudskej dôstojnosti. Všetkých občanov štátu teda treba z perspektívy feministickej etiky konfrontovať s otázkou: Ako možno byť demokratom bez feministickej orientácie? K základným prvkom pojmu demokracie patrí aj myšlienka, že porušovanie slobody a rovnosti je problémom, ktorý sa týka každého. Z tejto myšlienky vyplýva, že aj znevýhodňovanie a diskriminácia žien len na základe ich príslušnosti k určitému pohlaviu by malo byť predmetom kritiky a politickej angažovanosti nielen samotných postihnutých osôb, v danom prípade žien. Inými slovami, za feministické ciele by sa nemali angažovať výlučne ženy, ale každý demokrat, resp. každý, kto sa za demokrata považuje.

Vo svojej monografii rozoberáte problémy participaçnej parity, s ktorým pracuje a ktorý rozvíja z hľadiska svojich špecifických potrieb a záujmov feministická politická filozofia. Aké postoje k týmto problémom možno nájsť vo vašej práci?

Pojem „participaçná parita“ charakterizuje súčasnú diferenciaciu v oblasti feministickej politickej filozofie. Najprv pohľad späť: V prvej fáze (v 70. a 80. rokoch minulého storočia) bolo prvoradým cieľom odhaliť, že rozhodnutia štátnych inštitúcií – tak v legislatívnej, ako aj v exekutívnej oblasti – prinášali častokrát znevýhodnenie žien, aj keď to explicitne nebolo ich zámerom. Uvediem len jeden príklad: Pracovnoprávne opatrenia, ktoré boli prijímané so zdôvodnením, že slúžia na „ochranu ženy“, napríklad zákaz nočnej práce žien, zavedený v mnohých priemyselných krajinách v období po prvej svetovej vojne, sa pri podrobnejšom preskúmaní ukázali ako problematické, lebo sa opierali o klišeovitú predstavu o životných podmienkach a životných skúsenostiach žien. Nezhľadňovali veľkú rozmanitosť záujmov, nadania a potrieb žien. Okrem toho paternalistické gesto „ochrany“ malo za následok, že ženám sa odňala príležitosť zlepšiť si svoj príjem príplatkami za prácu v noci. Takéto feministické analýzy mali svoje následky: na ich základe boli v mnohých krajinách v priebehu posledných desaťročí prijaté zmeny v zákonoch v zmysle princípov „rovnakého zaobchádzania“ a „rovnosti príležitostí“.

Feministická politická teória sa však nemôže obmedziť len na otázku, ako sa zaobchádza so ženami zo strany štátu; preto sa v posledných pätnástich rokoch dostala do popredia otázka aktívneho občianstva žien ako občianok štátu. „Participaçná parita“ sa tak stala ústrednou požiadavkou. V nadväznosti na aktuálnu diskusiu o teórii demokracie – napríklad takých autorov, ako sú Jürgen Habermas, John Rawls, Ronald Dworkin a Charles Taylor – sa vypracúvajú koncepcie zamerané na rovnoprávne zapájanie žien prijímania politických rozhodnutí na všetkých úrovniach vo volených grémiách. Ďalej sa tematizuje sféra „verejnosti“: formuluje sa požiadavka, že ženy musia byť plne zapojené do procesov vytvárania verejnej mienky (ktoré predchádzajú rozhodnutia grémií). Až potom možno problémy, s ktorými sú príznačne konfrontované ženy (na základe ich tradičných rolí), formulovať tak, aby sa brali seriózne do úvahy ako úlohy pre politiku. Zohľadňujúc tento aspekt Seyla Benhabib feministicky adaptovala koncepciu „deliberatívnej demokracie“.

K aktuálnym témam tohto diskurzu patrí aj to, že poradné procesy a rozhodnutia pri-

jímané na medzinárodnej úrovni majú stále zreteľný maskulínny charakter. Požiadavka „participačnej parity“ sa preto nastoľuje aj v rámci tejto globálnej perspektívy a v súčasnosti sa precizuje v rámci konceptov pre „globálnu demokraciu“.

Ako vnímate vzťah rovnosti a inakosti v kontexte súčasných diskusií na pôde feministickej filozofie? Ako by ste charakterizovali a zhodnotili doterajší priebeh diskusií o týchto kľúčových problémoch?

V ranej fáze feministickej teórie sa do popredia kládol cieľ vyhodnotiť vlastnosti, ktoré sa tradičným spôsobom pripisovali ženám – takzvané „ženské cnosti“ –, aby sa tak ženám dostalo uznania. Táto stratégia bola určujúca najmä pre takzvanú „etiku starostlivosti (care ethics)“; napríklad Carol Gilligan navrhovala postaviť vedľa seba ako rovnocenné zmysel pre spravodlivosť, priradovaný zvyčajne mužom, a kompetenciu starostlivosti zodpovedajúcu rolovému obrazu ženy. Ďalšia diskusia však dospela k dôležitej diferenciácii: po prvé, rozhodne treba zo strany spoločnosti požadovať uznanie za nezaplatenú prácu v oblasti starostlivosti, ktorú tradične vo sfére domácnosti vykonávajú ženy. Inšpirované touto požiadavkou prebiehajú v mnohých krajinách v súčasnosti diskusie o tom, ako je možné vyjadriť toto uznanie aj vo forme finančného vyrovnania, resp. dôchodkového zabezpečenia.

Po druhé, treba brať do úvahy, že téza o „dvoch morálkach“ v konečnom dôsledku znamená pokračovanie v tradičných klišé. Dichotomická predstava „rozdielu“ – ktorá má obyčajne normatívnu podobu, ak vopred určuje, akú identitu má utvárať „muž“ a akú „žena“ – vedie k tomu, že na oboch stranách sa potiera jedinečnosť každej jednotlivcej osoby. Preto by sme pojem „rozdiel“ nemali používať v dichotomickej forme, ale zohľadňovať pluralitu „rozdielov“, prostredníctvom ktorých sme my všetci nezameniteľnými jednotlivcami. Takáto pluralistická perspektíva tvorí aj metodologický predpoklad výskumu zameraného na individuálne životné cesty žien, ktorý ich nevytláča do vopred hotových schém. (Projekt *Women's Memory – (Pamäť žien)*, na ktorom spolupracuje Zuzana Kiczková, je príkladom takéhoto diferencujúceho prístupu.)

Aj chápanie „rovnosti“ prešlo v procese diskusie určitou diferenciáciou. Celkom jasne sa ukázalo, že treba rozlišovať medzi obsahovým a formálnym chápaním tohto pojmu. V ranej fáze tvorby feministickej teórie bolo prvoradým cieľom poukázať na to, že ženy majú šancu preniknúť do tradičných mužských domén verejného života len vtedy, ak pristúpia na maskulínne životné podmienky, teda ak budú „rovné“ mužom. Catharine MacKinnon vysvetlila tento problém okrem iného na základe faktu, že pre ženy – inak ako pre mužov – je ťažké zjednotiť povolanie a rodinu. V ďalšom priebehu diskusie sa zdôrazňoval skôr formálny význam „rovnosti“. Ide pritom o požiadavku, aby sa s jednotlivcami zo strany štátu zaobchádzalo ako s „rovnými“, t. j., aby sa „rovnakým spôsobom“ zohľadňovala špecifická situácia jednotlivých občanok a občanov. Z tejto perspektívy možno potom časovo obmedzené nerovnaké zaobchádzanie pokladať za legitímne, pokiaľ slúži na odstránenie znevýhodňovania – napríklad vo forme cielenej požiadavky vzdelávania žien alebo vo forme regulácie prostredníctvom kvót.

Ďalšou z oblastí feministickéj teórie, ktorej sa dlhodobo venujete, je feministická estetika. Aj v nej sa odohrali kontroverzné diskusie. Ako vnímate jej postavenie a úlohy v súčasnosti?

Diskusia o estetike prebiehala analogicky s diskusiou o „dvoch morálkach“. Spôčiatku boli v centre pozornosti koncepcie „ženského umenia“, pričom pozornosť vzbudil najmä program „ženského písania“, rozvinutý hlavne francúzskymi autorkami (okrem iných Luce Irigaray, Julia Kristeva, Hélène Cixous) a orientovaný na Lacanove psychoanalytické teórie. Zjednodušene povedané, ide o myšlienku vypočúť hlas ženy, ktorý vypovedá o „ženskej túžbe“ a o skúsenostiach s tradičnými ženskými životnými situáciami. Táto koncepcia súvisela so širším diskurzom o „rozume a zmyslovosti“, ktorý v dôsledku moderny všeobecne vyústil do situácie, keď sú všetky oblasti života čoraz viac poznačené princípom účelovej racionality; a v dôsledku toho hrozí, že ľudská senzitivita bude oklieštená. Vzhľadom na súčasné čoraz intenzívnejšie globálne procesy racionalizácie je táto tematika stále aktuálna. Treba tu však opäť diferencovať: Kritický postoj k dominujúcej logike účelovej racionality nevyžaduje eo ipso operovať na jednej strane spätosťou rozumu a mužskosti a na druhej strane spätosťou zmyslovosti a ženskosti.

V ďalšom procese tvorby feministickéj teórie dospeli jej autorky k záveru, že takéto spojenia vychádzajú z pretrvávajúceho buržoázneho, sentimentálneho chápania ženskosti z konca 18. storočia, a práve preto prinášajú so sebou aj problémy v politicko-teoretickom a morálno-teoretickom chápaní odlišnosti. Treba brať do úvahy najmä to, že tradičné kľíše uvažuje na oboch stranách vždy o rozpoltenom človeku.

Pojem „feministická estetika“ sa dnes spravidla chápe širšie a obsiahlejšie. Jej ústrednou tézou je myšlienka, že umelecká produkcia žien má nárok na takú istú serióznu recepciu ako produkcia mužov – a to aj vtedy, keď nejde o otázky diskriminácie alebo sexuálnej žiadostivosti tematizované v dielach umelkýň. Len tak sa môže estetická teória dostať do súladu s tematickou rozmanitosťou a subtilnosťou ženských prác – napríklad aj so zisťovaním povahy vzťahov medzi ženami. (Mám tu na mysli aj poviedku Etely Farkašovej *Überschneidungen* z knihy *Die Zeit der untergehenden Sonne*, ktorá vyšla pred pár rokmi vo viedenskom vydavateľstve Doppelpunkt).

Ďalšou čiastkovou oblasťou feministickéj estetiky je kritická konfrontácia so svetom obrazov každodennej kultúry. Akým spôsobom sú zobrazované ženy, resp. rodové vzťahy v reklame alebo v populárnych filmoch? Táto otázka je dnes osobitne aktuálna, pretože najmä v reklame sa čoraz viac uplatňujú prvky pornografického obrazového jazyka. Tu je podľa mňa namieste dôležité upresnenie: Kritické analýzy tohto druhu sa často znehodnocujú paušálnou tézou, že sa zakladajú na puritánskom postoji. Preto treba zdôrazniť, že feministická kritika sa netýka zobrazovania sexuality ako takej, ale takého sveta obrazov, v ktorom je žena degradovaná na objekt. Podrobné výskumy tejto problematiky nájdeme okrem iného v odbornej literatúre na tému „sexualizácia násilia“.

Zaujímalo by nás, aká je vaša pozícia v polemike „sex/gender“ („pohlavie/rod“), ktorá medzi feministkami prebieha už pomerne dlho.

Pripomeňme si krátko, o čo ide. Pojmová dvojica „sex/gender“ bola pôvodne vytvorená preto, aby bolo možné v rámci tradičného významového poľa „pohlavie“ odlišovať

telesné rozdiely medzi mužmi a ženami („sex“, pohlavie) od symbolických a sociálnych konštrukcií („gender“, rod), napríklad od rôl. Dnes však už mnohé teoretičky považujú toto rozlíšenie za slepú uličku, pričom uvádzajú rôzne dôvody. Jeden typ kritiky upozorňuje, že za týmto terminologickým rozlišovaním sa skrýva biologizmus. Druhý variant dnes rozšírenej nevhodnosti rozlišovať medzi týmito pojmami vychádza z predstavy diskurzívnej konštrukcie biologického pohlavia, ktorú nazývam „konštitučná téza“. Rôzne argumentačné možnosti podrobnejšie rozvážam vo svojej knihe *Feministická filozofia*.

A teraz k mojej pozícii. Prihováram sa za špecifické používanie tejto terminológie vo vzťahu k našej telesnosti. Pojmovú dvojicu „sex/gender“ považujem za vhodný nástroj na spracovanie poznatku, že spoločenské normy treba odlišovať od ich telesných podmienok, aj keď môžu byť doslova stelesňované. Na tomto rozlíšení dosť dôrazne trvám, čo vyplýva z markantného teoretického deficitu súčasnej diskusie. Veľmi často v nej totiž dochádza k nejakej forme redukcionizmu: telo a diskurz sa striedavo dostávajú do pozície monokauzálnych vysvetľujúcich inšancií. Už Simone de Beauvoir operovala s rozlišovaním „pohlavia“ a „rodu“ a jej dnes tak často citovanú tézu „Ženu sa nik nenarodí: stáva sa ňou“, nemožno chápať tak, že by sme mali popierať biologické danosti ženského tela. Simone de Beauvoir naopak poukazuje na tradičný normatívny výklad týchto daností a na jeho osudové konzekvencie pre ženy, ktorým sú tieto normy od mlada vnucované.

Vieme, že vaša monografia Feministická filozofie (výsledky, problémy, perspektívy), ktorá nedávno vyšla v českom preklade Hany Havelkovej, sa teší pozornosti. Zaujímavé by bolo dozvedieť sa, ako bola vaša kniha prijatá v Japonsku a v USA, kde tiež vyšla. Myslíte, že v Európe bola vnímaná inak než v iných častiach sveta?

Aj v USA, aj v Japonsku sa pozitívne zdôrazňovali dva aspekty mojej knihy: po prvé to, že nevychádza výlučne z anglicky písanej literatúry, ale že porovnáva diskusie z troch jazykových oblastí – z francúzskeho, nemeckého a anglického jazykového priestoru –, a tým sprístupňuje viacero tvárí feministickej filozofie. Po druhé to, že kniha spája v sebe dva ciele: sprostredkúva prehľad hlavných teórií a myšlienkových smerov vo vývine feministickej filozofie od 70. rokov, čím zároveň ukazuje možnosti systematického riešenia nastolených problémov, ktoré si vyžadujú objasnenie z feministickej perspektívy v jednotlivých čiastkových disciplínach – od filozofickej antropológie cez estetiku, teóriu poznania a teóriu vedy až po sociálnu filozofiu a politickú teóriu.

Môj prístup je asi „európsky“ v tom, že je poznamenaný vzdelaním, ktoré sa orientovalo na európsku filozofiu od Grékov až po súčasnosť. Angloamerická diskusia je zasa viac ovplyvnená lingvisticko-analytickou filozofiou, zatiaľ čo v súčasnosti – napríklad v ázijských krajinách – dochádza k zaujímavým pokusom formulovať feministické otázky v konfrontácii s konfuciánskou a taoistickou, ale aj s indickou myšlienkovou tradíciou. (Takéto zjednodušujúce opisy sú však oprávnené len v obmedzenej miere, pretože – práve v dôsledku globalizácie v oblasti vedy – tieto diskusie sú zložito poprepájané.)

S napätím však očakávam, aký ohlas nájde český preklad mojej knihy u vás!

Zhovárali sa a z nemeckého jazyka preložili *Etela Farkašová* a *Zuzana Kiczková*.